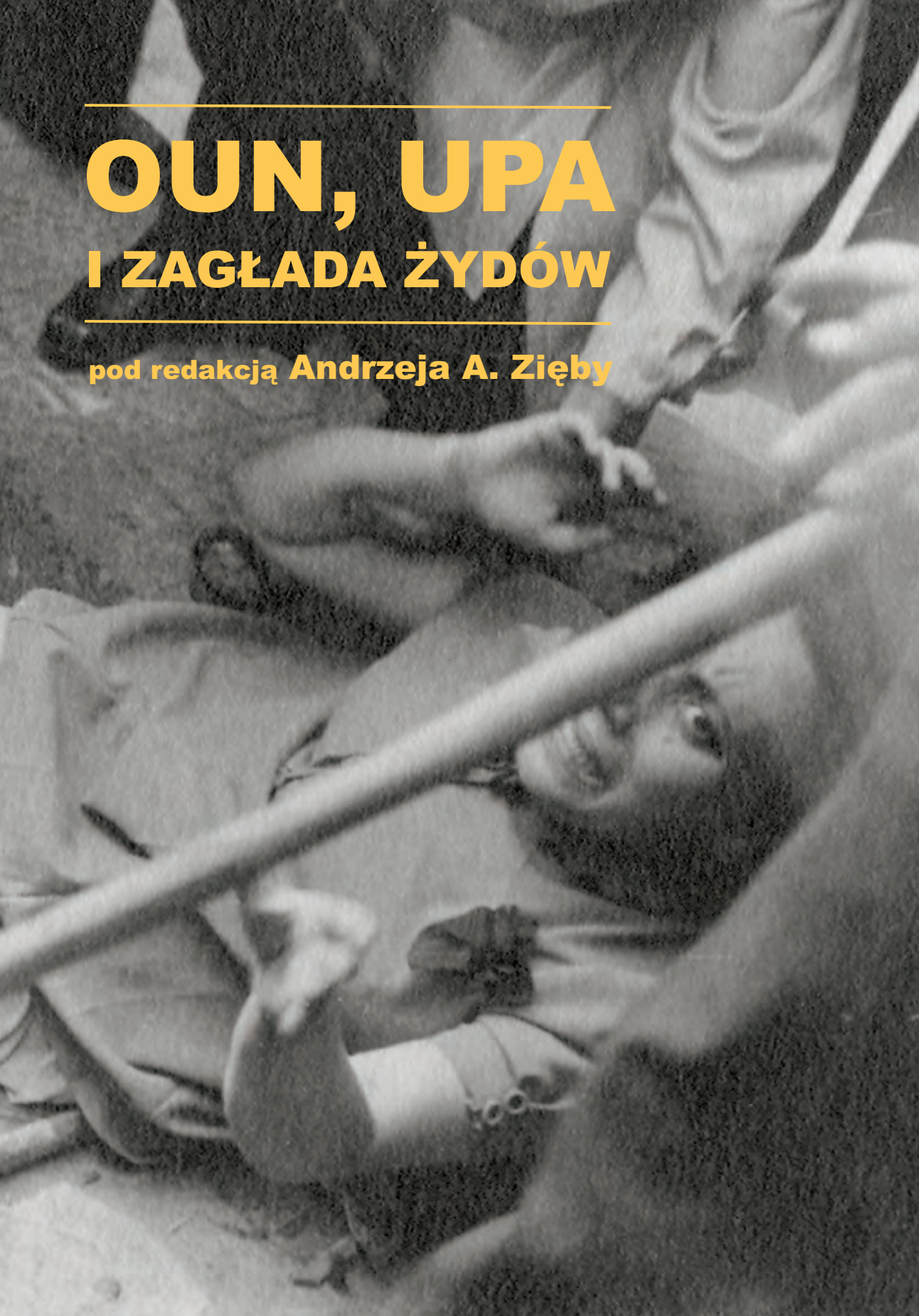

OUN, UPA I ZAGŁADA ŻYDÓW

pod redakcją **Andrzeja A. Zięby**

**OUN, UPA
i zagłada Żydów**

OUN, UPA i zagłada Żydów

pod redakcją
Andrzeja A. Zięby

Kraków

© Copyright by Individual Authors: Omer Bartov, Delphine Bechtel, Marko Carynnyk, Aleksander Diukow, Gabriel N. Finder, Frank Golczewski, Sofia Graczowa, John-Paul Himka, Ivan Katchanovski, Lucyna Kulińska, Taras Kuryło, Witold Mędykowski, Cristoph Mick, Grzegorz Motyka, Alexander V. Prusin, Jurij Radczenko, Grzegorz Rosoliński-Liebe, Per Anders Rudling, Ewa Siemaszko, Kai Struve, Ołeksandr Zajcew, Andrzej Zapałowski, Andrzej A. Zięba, 2016

© Copyright by Individual Translators, 2015

© Copyright by edition: Księgarnia Akademicka sp. z o.o., 2016

Recenzent

Prof. dr hab. Tomasz Gąsowski

Redakcja

Irena Kulesza, Judyta Zegan

Projekt okładki

Paweł Sepielak

Na okładce wykorzystano fotografię z pogromu Żydów, do którego doszło w okupowanym przez Niemców Lwowie między 30 czerwca a 3 lipca 1941 r., pochodzącą z Wiener Library w Londynie (WL1677)

Publikacja dofinansowana przez

Urząd Do Spraw Kombatantów i Osób Represjonowanych

oraz

Małopolski Urząd Wojewódzki
w Krakowie

ISBN: 978-83-7638-682-9

<https://doi.org/10.12797/9788376386829>

KSIEGARNIA AKADEMICKA ul.
św. Anny 6, 31-008 Kraków tel./
faks: 12 431 27 43, 12 421 13 87 e-
mail: akademicka@akademicka.pl

Księgarnia internetowa:
www.akademicka.pl

Spis treści

John-Paul Himka, Per Anders Rudling	
<i>Wstęp</i>	IX
Andrzej A. Zięba	
<i>Ukraińcy, Polacy i niemiecka zagłada Żydów</i>	XIX
Od wydawcy	9
IDEOLOGIA	11
Marko Carynnyk	
<i>Wrogowie naszego odrodzenia. Dyskusje ukraińskich nacjonalistów o Żydach 1929-1947</i>	13
Ołeksandr Zajcew	
<i>Organizacja Ukraińskich Nacjonalistów i „kwestia żydowska” (lata 30. XX wieku)</i>	59
REALIZACJA	65
Lucyna Kulińska	
<i>Dowody zbrodni popełnionych przez nacjonalistów ukraińskich z formacji OUN-UPA na ludności żydowskiej w świetle ukraińskich dokumentów archiwalnych zgromadzonych przez Wiktora Poliszczuka</i>	67
Frank Golczewski	
<i>Odcienie szarości. Refleksje na temat stosunków żydowsko-ukraińskich i niemiecko-ukraińskich w Galicji</i>	105
Kai Struve	
<i>Wstrząsy w strefie starcia imperiów. Galicja Wschodnia latem 1941 roku</i>	147
Grzegorz Rossoliński-Liebe	
<i>„Ukraińska Rewolucja Narodowa” 1941 roku. Teoria i praktyka ruchu faszystowskiego</i>	173

Kai Struve	
<i>Rytuały przemocy? Pogromy latem 1941 roku</i>	203
Aleksander Diukow	
<i>Zaplanowana zbrodnia. Polityka antyżydowska OUN latem 1941 r.</i>	223
Delphine Bechtel	
<i>Od Jedwabnego do Złoczowa. Lokalne pogromy w Galicji, czerwiec-lipiec 1941</i>	247
Kai Struve	
<i>Einsatzkommando Lemberg, ukraińska milicja i „dni Petlury” 25 i 26 lipca 1941 roku</i>	263
John-Paul Himka	
<i>Pogrom lwowski w 1941 roku. Niemcy, ukraińscy nacjonaści i miejski tłum</i>	281
Grzegorz Rossoliński-Liebe	
<i>Przebieg i sprawcy pogromu we Lwowie latem 1941 roku. Aktualny stan badań</i>	313
Marko Carynnyk	
<i>Złoczów milczy</i>	343
Gabriel N. Finder, Alexander V. Prusin	
<i>Kolaboracja w Galicji Wschodniej. Policja ukraińska i Holocaust</i>	361
Ivan Katchanovski	
<i>OUN(b) i nazistowskie zbiorowe mordy w lecie 1941 roku na historycznym Wołyniu</i>	387
Marko Carynnyk	
<i>„Żydzi, Polacy i inna swołocz”. Ruda Różaniecka, poniedziałek 30 czerwca 1941 roku</i>	413
Ewa Siemaszko, Władysław Siemaszko	
<i>Inne narodowości jako ofiary OUN–UPA na Wołyniu</i>	447
John-Paul Himka	
<i>Organizacja Ukraińskich Nacjonalistów, Ukraińska Policja i Holocaust</i>	453
Jurij Radczenko	
<i>„Wystrzelaliśmy do nich wszystkie naboje”. Ukrainische Hilfspolizei i Holocaust na terenie Generalbezirk Charkow w latach 1941-1943</i>	469
Jurij Radczenko	
<i>„Jego buty i mundur SS były zbryzgane krwią...”. Tajna Policja Polowa, Policja Bezpieczeństwa i Służba Bezpieczeństwa, Ukraińska Policja Pomocnicza w aktach terroru wobec Żydów Charkowa w latach 1941-1943</i>	499

John-Paul Himka	
<i>Ukraińska Powstańcza Armia i Holokaust</i>	531
Grzegorz Motyka	
<i>Ukraińska Powstańcza Armia a Żydzi</i>	569
DOŚWIADCZENIE	579
Witold Mędykowski	
<i>Oczyma ofiar. Postrzeganie OUN, UPA i Ukraińców przez Żydów w latach Zagłady</i>	581
Christoph Mick	
<i>Niezgodne doświadczenia. Polacy, Ukraińcy i Żydzi we Lwowie pod okupacjami sowiecką i niemiecką, 1939-1944</i>	631
Omer Bartov	
<i>Wojenne kłamstwa i inne świadectwa. Relacje żydowsko-chrześcijańskie w Buczacz 1939-1944</i>	659
PAMIĘĆ	687
Per Anders Rudling	
<i>OUN, UPA i Holokaust. Tworzenie mitów historycznych – badanie problemu</i>	689
John-Paul Himka	
<i>Zbrodnie wojenne. Biała plama w pamięci zbiorowej diaspory ukraińskiej</i>	761
John-Paul Himka	
<i>Organizacja Ukraińskich Nacjonalistów i Ukraińska Powstańcza Armia. Niepożądane składniki projektu tożsamości</i>	775
John-Paul Himka	
<i>Przyjazne interwencje. Walka z mitami w historii ukraińskiej XX wieku</i>	791
Grzegorz Rossoliński-Liebe	
<i>Luka w pamięci o Holokauście. Diaspora ukraińska i ludobójstwo Żydów</i>	815
Ivan Katchanovski	
<i>Współczesna polityka pamięci na Wołyniu w stosunku do OUN(b) i nazistowskich masowych mordów</i>	847
Sofia Graczowa	
<i>Oni żyli wśród nas?</i>	861
Delphine Bechtel	
<i>Pogromy 1941 roku jako fakty przedstawiane w historiografii zachodnioukraińskiej i w kulturze pamięci</i>	877

Taras Kuryło, John-Paul Himka	
<i>Jaki był stosunek OUN do Żydów? Przemyslenia nad książką Wołodymyra Wiatrowycza: Stawlenia OUN do jewrejiw. Formuwannia pozycji na tli Katastrofy, Lwiv 2006</i>	889
Jurij Radczenko	
<i>Instrumentalizacja historii Holokaustu na współczesnej Ukrainie. Przypadek jednego podręcznika</i>	903
Andrzej Zapałowski	
<i>Problem udziału nacjonalistów ukraińskich w Holokauście. Timothy Snyder o przyczynach polskiej czystki etnicznej na Wołyniu</i>	921
Wykaz skrótów	949
Noty bibliograficzne	953
Noty o autorach	959
Indeks osobowy	963
Indeks geograficzny	989

John-Paul Himka
Per Anders Rudling

Wstęp

Historiografia na temat Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów (OUN), jej zbrojnego ramienia – Ukraińskiej Powstańczej Armii (UPA) i ich związku z eksterminacją Żydów w Galicji i na Wołyniu, rozwijała się powoli i nierówno. Badania na ten temat znajdowały się w stanie stosunkowej stagnacji aż do upadku komunizmu i ZSRS. Większość istotnej dokumentacji była strzeżona w specjalnych zbiorach w archiwach sowieckich, które były zamknięte dla badaczy, zwłaszcza dla naukowców spoza Związku Sowieckiego.

Same władze sowieckie nie były zainteresowane promowaniem badań nad Holokaustem, który był w dużej mierze pomijany w oficjalnej narracji o cierpieniu i triumfie odkupieńczym narodu sowieckiego jako całości; niewiele było miejsca w tym rozrachunku dla szczególnego cierpienia Żydów¹. Należy również pamiętać, że badania międzynarodowe nad Holokaustem dopiero rozpoczynały swój bardzo powolny start. Holokaust został zapamiętany i upamiętniony, ale dopiero wraz z procesem Eichmanna zaczął zajmować bardziej centralne miejsce w kulturze pamięci Europy Zachodniej i Ameryki Północnej².

Pionierską monografią była praca Raula Hilberga *The Destruction of the European Jews*, opublikowana po raz pierwszy w 1961 roku, choć dziedzina badań nad Holokaustem ma swój początek dopiero w latach 70. XX w.³ Także Sowieci długo pozostawali niechętni ujawnieniu wielu faktów o udziale nacjonalistów ukraińskich w Holo-

¹ Z. Gitelman, *Politics and the Historiography of the Holocaust in the Soviet Union*, [w:] *Bitter Legacy. Confronting the Holocaust in the USSR*, ed. idem, Bloomington 1997, s. 14-42; K. C. Berkhoff, „Total Annihilation of the Jewish Population”. *The Holocaust in the Soviet Media, 1941-45*, „Kritika. Explorations in Russian and Eurasian History” 2009, Vol. 10, No. 1, s. 61-105.

² D. E. Lipstadt, *The Eichmann Trial*, New York 2011, s. 192-193.

³ R. Hilberg, *The Destruction of the European Jews*, Chicago 1961.

kauście. Wyjawienie stopnia kolaboracji nacjonalistów byłoby sprzeczne z sowiecką narracją o przebiegu Wielkiej Wojny Ojczyźnianej, według której cały naród bohaterko stawiał opór okupacji niemiecko-faszystowskiej.

Dopiero w latach 70. XX wieku Sowietci zrozumieli, że opisując rolę, jaką nacjonaści odegrali w mordowaniu Żydów, mogliby zdyskredytować diasporę ukraińską w Ameryce Północnej. W związku z tym wydali lub opublikowali za pośrednictwem prokomunistycznych wydawców w USA i Kanadzie pewną liczbę broszur na ten temat⁴. Chociaż prace te często zawierały cytaty dokumentów, które potem okazały się prawdziwe, miały one charakter raczej propagandowy, a nie naukowy i nie wskazywały miejsca przechowywania archiwalnych materiałów dokumentalnych w nich publikowanych. Z tego powodu uczeni nie mogli się na nie powoływać.

Prace historyczne dotyczące OUN i UPA napisane przez ukraińskich weteranów tych organizacji, którzy wyemigrowali na Zachód, zazwyczaj unikały tematu Holokaustu. Jeśli w ogóle się pojawiał, to tylko w kontekście zaprzeczeń, że OUN i UPA miały cokolwiek wspólnego z zagładą Żydów⁵. Gdy Holokaust zyskał większe znaczenie w kulturze pamięci szerokich kręgów społeczeństw północnoamerykańskich, historycy diaspory zaczęli rozwijać narrację o ukraińskich nacjonalistach jako Sprawiedliwych, ofiarach narodowego socjalizmu oraz więźniach KL Auschwitz i innych nazistowskich obozów koncentracyjnych⁶.

Sugerowali oni, że ukraińscy nacjonaści podzielili los Żydów, zaprzeczając jednocześnie udziałowi nacjonalistów w Holokauście. W publikacjach dokumentów, ogłaszanych przez tych historyków, kompromitujące materiały były pomijane lub usuwane⁷. Największym szacunkiem intelektualnym wśród nacjonalistów w diasporze za oceanem darzeni byli tzw. *dwijkari* [dwójarze], odłam frakcji OUN Bandery kierowany przez Mykołę Łebedia. Stwierdziwszy, że „jej przywódcy osiągnęli polityczną dojrzałość,

⁴ Wśród najbardziej wpływowych był M. Hanusiak (*Lest We Forget*, Toronto 1976).

⁵ Zob. L. Szankowski, *Pro problemu antysemityzmu w Ukraini*, „Swoboda” 1960, 3 II.

⁶ Lew Szankowski stwierdził, że zamiast przeprowadzać pogrom we Lwowie w 1941 r., milicja OUN(b) w rzeczywistości powstrzymała go. L. Shan-sky [L. Szankowski], *The Teaching of „Holocaust”*, „ABN Correspondence. The Bulletin of the Anti-Bolshevik Block of Nations” (Munich) 1979, Vol. 30, s. 45. Kronikarz OUN Petro Mirczuk nawet Dmytra Kłaczkiwskiego przedstawił jako więźnia zbiegłego z Auschwitz (P. Mirczuk, *In the German Mills of Death, 1941-1945*, New York 1976, s. 78-81). Zob. także: S. Petelycky, *Into Auschwitz, for Ukraine*, Kingston 2008 oraz wydanie specjalne „Homin Ukrainy” (26 X 2010), poświęcone: *The OUN-UPA Resistance Fighters against the Nazis*, <http://ounuis.info/archive/library/Newspapers/homin-ukrainy-spetsvypusk-prysviacheniyi-bortsiam-rezystansu-oun-upa-proty-natsystiv.html>, jak również W. Wiatrowycz, *Auszwic. Perszi spohady, napysani Ukrajincom*, „Szlach peremohy” 2012, nr 52 (26 XII), s. 6.

⁷ Niektóre przykłady można znaleźć w: T. Kuryło, I. Chimka [J.-P. Himka], *Jak OUN stawylaśja do jewreiw? Rozdumy nad knyżkoju Wołodymyra Wjatrowyca*, „Ukraina moderna” 2008, nr 13, s. 259-260 (zob. w niniejszym tomie s. 881-894). Innym przykładem jest zbiór dokumentów *Złoczyny komunistycznoji Moskwy w Ukraini w liti 1941 roku* (Nju Jork 1960). Wiele tekstów zamieszczonych w tym tomie zostało wziętych z gazety „Krakiwski Wisti” wydawanej w czasie wojny. Porównanie ich z oryginalnymi artykułami, które ukazały się w gazecie w 1941 r., okazało się odkrywcze. W kilku oryginałach teksty były zdecydowanie antysemityczne, ale wszystkie te fragmenty w zbiorze dokumentów zostały wyeliminowane lub zmodyfikowane.

która odróżnia ją od innych emigracyjnych ugrupowań politycznych⁸, Centralna Agencja Wywiadowcza wspierała grupę Łebedia od początku 1949 r.⁹ W 1953 r. CIA pomogła założyć Towarzystwo Wydawniczo-Badawcze „Prolog” (Prolog Research and Publishing Company) jako „organ wydawniczy i badawczy ZP UHWR [Zagranicznego Przedstawicielstwa Ukraińskiej Główniej Rady Wyzwoleńczej]”.

W „Prologu” „publikowano czasopisma oraz wybrane książki i broszury, przy pomocy których starano się wykorzystać i zwiększyć nacjonalistyczne i inne dysydenckie tendencje na Ukrainie sowieckiej”¹⁰. CIA stwierdziła, że „raporty ze Związku Sowieckiego wskazują, iż nacjonalizm stanowi obecnie najpotężniejszą siłę opozycyjną w ZSRS i jest najsilniejszy na Ukrainie”¹¹. I dalej: „ponieważ ukraińscy nacjonaści są największą, najlepiej zorganizowaną i najbardziej głośną z grup dysydenckich, wkład «Prologu» jest bardzo cenny” – uzasadniała CIA¹². Praktycznie wszystkie środki przeznaczone na „Prolog” były dostarczane za pośrednictwem programów tajnych działań CIA¹³.

Grupa Łebedia wydawała czasopismo „Suczasnist”, będące pod wieloma względami siostrzaną publikacją „Kultury” Jerzego Giedroycia. „Suczasnist”, podobnie jak „Kultura”, dążyła do polsko-ukraińskiego pojednania, ale robiła to, pomijając i pomniejszając okrucieństwa wojenne lub zaprzeczając im, ponieważ mogłyby one skomplikować proces porozumienia. Bagatelizowano nie tylko masakry UPA na ludności polskiej na Wołyniu i w Galicji Wschodniej w latach 1943-44, ale również zaangażowanie OUN w Holokaust¹⁴.

Ponadto CIA finansowała również należący do weteranów UPA wielotomowy „Litopys UPA”, w którym Łebed był członkiem zespołu redakcyjnego¹⁵. Choć

⁸ NARA, College Park, MD RG 263, Records of the Central Intelligence Agency, Second Release of Name Files under Nazi War Crimes and Japanese Imperial Government Disclosure Acts, Reference Set 1936-2002, Box 59, NN3-263-02-008, QRPLUMB, Vol. 2, No. 2 of 2, s. 2, *Memorandum for the Record. SUBJECT: CIA support of ZP/UHVR (Foreign Representation, Ukrainian Supreme Liberation Council)*, 2 IX 1971.

⁹ NARA, RG 263, Box 59, NN3-263-02-008, QRPLUMB, Vol. 2, No. 2 of 2, s. 2, *Subject: Operational Activity PDDYNAMIC – FY B1 Renewal*, 27 V 1981.

¹⁰ NARA, RG 263, ZZ-18, Box 1, NN3-263-02-009, s. 2, *Research Aid: Cryptonyms and Terms in Declassified CIA Files Nazi War Crimes and Japanese Imperial Government Records Disclosure Acts*.

¹¹ NARA, RG 263, Box 59, NN3-263-02-008, QRPLUMB, Vol. 2, No. 2 of 2, *Report on Covert Action, to Covert Action Staff*, 9 IV 1973.

¹² NARA, RG 263, Box 59, NN3-263-02-008, QRPLUMB, Vol. 2, No. 2 of 2, s. 5, *Project AEDYNAMICS*, 28 V 1974, *Memorandum for Active Deputy Director for Operations*.

¹³ NARA, RG 263, Box 21, NN3-263-02-008, AERODYNAMICS, Vol. 38, No. 2 of 2, *Memorandum for: The 303 Committee, Subject: Political, Propaganda and Intelligence Activity Directed Against the Soviet Ukraine*, 4 XII 1968.

¹⁴ Na temat masakr Polaków zob.: G. Motyka, *Ukraińska partyzantka 1942-1960. Działalność Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów i Ukraińskiej Powstańczej Armii*, Warszawa 2006; W. Siemaszko, E. Siemaszko, *Ludobójstwo dokonane przez nacjonalistów ukraińskich na ludności polskiej Wołynia 1939-1945*, t. 1-2, Warszawa 2008.

¹⁵ NARA, RG 263, Box 59, NN3-263-02-008, QRPLUMB, Vol. 4, p. 2, 36, *Renewal of Operational Activity, from signature A IAD/SEG/IB*, 24 I 1983; A. Kaminśkyj, *„Prołoh” u chołodnij wojni. Prodowžen-nija wyzwolnoji borot’by iz-za kordonu*, Hadiacz 2009.

jest oczywiste, że CIA wiedziała o przeszłości terrorystycznej Łebedia i o tym, że został skazany za morderstwo, nie jest jasne, ile CIA wiedziała – lub chciała wiedzieć – o mordach OUN i UPA na Polakach z Galicji Wschodniej i Wołynia oraz o zaangażowaniu nacjonalistów ukraińskich w Holokaust.

Raport Korpusu Kontrwywiadu (Counter Intelligence Corps) z lipca 1947 r. zawierał cytaty ze źródeł, które określały Łebedia jako „dobrze znanego sadystę i ko-laboranta Niemców”¹⁶. Jednak już w 1981 r. memoranda wewnętrzne CIA przedstawiały organizację Łebedia jako wiodącą siłę antynazistowską: „podczas II wojny światowej ZP UHWR kierowało działalnością Ukraińskiej Armii Partyzanckiej przeciwko nazistom, a później przeciwko Sowietom, w dążeniu do osiągnięcia niepodległości Ukrainy”¹⁷.

W publikacjach „Prologu” rozwijano i rozpowszechniano narrację odkupieńczą o historii OUN i UPA. Przyznawano, że OUN początkowo sprzymierzyła się z Niemcami, ale stwierdzano, że zasadniczo zerwała z nimi na początku lipca 1941 r., kiedy okazało się, że Niemcy nie uznają ukraińskiego rządu proklamowanego przez nacjonalistów 30 czerwca 1941 r. Rozczarowanie OUN Niemcami zostało jeszcze pogłębione, gdy doświadczyła brutalności okupacji niemieckiej na Ukrainie.

Nacjoniści widzieli, że większość Ukraińców była głęboko urażona niemiecką polityką okupacyjną i była gotowa do buntu. Ponadto, gdy galicyjscy nacjoniści spotkali Ukraińców spoza dawnej Polski, ze „starej” Ukrainy Sowieckiej, sprzed 1939 r., zdali sobie sprawę, że konieczne jest opracowanie bardziej postępowego programu społecznego i politycznego, aby przyciągnąć ich do ruchu. OUN odrzuciła więc swoją cienką otoczkę faszystowskiego stylu i rozwinęła się w organizację demokratyczną.

Kulminacją tego rozwoju było powstanie ludowe wcielone w życie przez UPA, która była nie tyle tworem OUN, ile zjednoczeniem postępowej inteligencji i ukraińskich mas w heroicznej walce z dwoma totalitaryzmami, faszystowskim i komunistycznym¹⁸. Ta narracja musiała przemilczać masowy mord na Polakach, który rozpoczął się na Wołyniu i był kontynuowany w Galicji Wschodniej, a także mord na Żydach. W znacznym stopniu narracja ta wywarła wpływ także na pierwsze studium naukowe ukraińskiego nacjonalizmu, pracę Johna A. Armstronga *Ukrainian Nationalism* (pierwsze wydanie w 1955 r.)¹⁹.

Książka Armstronga to produkt zimnej wojny²⁰. W swoich badaniach nacjonalizmu ukraińskiego Armstrong analizował niewiele źródeł archiwalnych, nie cytował

¹⁶ R. Breitman, N. J. W. Goda, *Hitler's Shadow. Nazi War Criminals, U.S. Intelligence, and the Cold War*, Washington, DC 2010, s. 86.

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ NARA, RG 263, Box 59, NN3-263-02-008, QRPLUMB, Vol. 2, No. 2 of 2, s. 3, *Memorandum for the Record, SUBJECT: Operational Activity PDDYNAMIC – FY 81 Renewal*, 27 V 1981.

¹⁹ J. A. Armstrong, *Ukrainian Nationalism*, 2 ed., Littleton 1980.

²⁰ W następstwie kryzysu kubańskiego Armstrong zbudował i utrzymywał całkowicie zaopatrzone schron w piwnicy swego domu w Madison, Wisconsin. J. Witte, D. Terr, *Memorial resolution for Professor Emeritus John Armstrong – 1/18/2011*, University of Madison-Wisconsin, Department of Political Science, www.polisci.wisc.edu/news/default.aspx?id=71 (15 IV 2013).

żadnych opowieści ocalałych i w ogóle żadnych źródeł polskojęzycznych, opierał się natomiast na wywiadach z samymi członkami OUN. To byli ludzie, których podziwiał, jak znacznie później ujawnił²¹. Narracja promowana przez Armstronga i dwójkarzy zdominowała również rozwijający się właśnie wtedy naukowy kierunek studiów ukraińskich.

Gwałtowny rozwój ukraińskich studiów akademickich nastąpił w połowie lat 70. XX w. wraz z założeniem Harwardzkiego Ukraińskiego Instytutu Badawczego (Harvard Ukrainian Research Institute, 1973) i Kanadyjskiego Instytutu Studiów Ukraińskich (Canadian Institute of Ukrainian Studies, 1976) na Uniwersytecie Alberta. Centrum harwardzkie wykazywało tendencję do koncentrowania się bardziej na wcześniejszych okresach historii Ukrainy, aż do początku jej dziejów najnowszych. Instytut kanadyjski poświęcił natomiast znaczną uwagę XX-wiecznej historii Ukrainy; opublikował dwie książki, które rozwijały narrację pierwotnie skonstruowaną przez grupę Łebedia²².

Temat Holokaustu został również pominięty w pracy uważanej za najbardziej autorytatywną spośród opublikowanych przez diasporę, w szczególności przez Kanadyjski Instytut Studiów Ukraińskich: w pięciotomowej *Encyclopedia of Ukraine*, której pierwsze dwa tomy zostały zredagowane przez Wołodymyra Kubijowycza²³. W 1943 r. Kubijowycz był jednym z inicjatorów utworzenia 14 Ukraińskiej Galicyjskiej Dywizji Waffen-SS²⁴. Tak więc w narracji diaspory nie było więcej miejsca dla Holokaustu niż w narracji Sowietów.

Historiografia żydowska wytworzyła w tym okresie szereg wartościowych prac badawczych nad losem Żydów w Galicji Wschodniej i na Wołyniu²⁵. Ich autorzy byli związani z Centralną Żydowską Komisją Historyczną (później Żydowskim Instytutem Historycznym) w Polsce lub z Instytutem Pamięci Męczenników i Bohaterów Holocaustu (Jad wa-Szem) w Jerozolimie; dla zrekonstruowania tego, co się wydarzyło, przede wszystkim opierali się na świadectwach ocalałych Żydów.

Problem z zeznaniami świadków polega na tym, że często nie dają one precyzyjnych informacji o tożsamości sprawców. Christopher Browning zauważył to w badaniach prowadzonych na temat zbrodniczych działań 101 Policijnego Batalionu Rezerwowego w Polsce: „Przybyli nieznani ludzie, wykonali swoje mordercze zadanie

²¹ J. A. Armstrong, *Heroes and Human. Reminiscences concerning Ukrainian National Leaders during 1941-1944*, „Ukrainian Quarterly” 1995, Vol. 51, No. 2-3, s. 213-227.

²² *Ukraine during World War II. History and Its Aftermath. A Symposium*, ed. Y. Boshyk, Edmonton 1986; P. J. Potichnyj, Y. Shtendera, *Political Thought of the Ukrainian Underground 1943-1951*, Edmonton 1986.

²³ *Encyclopedia of Ukraine*, ed. W. Kubijowycz, Vol. 2: G-K, Toronto 1988; B. Klid, M. Jurkewycz, *KIUS – 30 rokiw uspihiw, 1976-2006*, Edmonton 2006, s. 4-6.

²⁴ P. A. Rudling, „They Defended Ukraine”. *The 14. Waffen-Grenadier-Division der SS (Galizische Nr. 1) Revisited*, „Journal of Slavic Military Studies” 2012, Vol. 25, 3, s. 339-340, 363-367.

²⁵ Wśród najbardziej godnych uwagi były: F. Friedman, *Zagłada Żydów lwowskich w okresie okupacji niemieckiej*, Monachium 1947; T. Berenstein, *Eksterminacja ludności żydowskiej w dystrykcie Galicja*, „Biuletyn Żydowskiego Instytutu Historycznego” 1967, nr 61, s. 3-58; Ph. Friedman, *Roads to Extinction*, [w:] *Essays on the Holocaust*, ed. A. J. Friedman, New York 1980; S. Spector, *The Holocaust of Volhynian Jews 1941-1944*, Jerusalem 1990.

i odeszli. W rzeczywistości rzadko się zdarzało, by ocaleni byli w stanie zapamiętać choćby specyficzne zielone mundury Policji Porządkowej, co pozwalało zidentyfikować rodzaj zaangażowanej jednostki²⁶. Oczywiście ma to pewien sens. Ocaleni do brze wiedzieli, co im się przydarzyło, ale naturalnie trzymali się z dala od środowisk oprawców, zabrakło im więc tego rodzaju wiedzy wewnętrznej, która umożliwiłaby precyzyjne zidentyfikowanie i zaklasyfikowanie oprawców.

W związku z tym mogli uogólniać, gdy mówili o narodowości („Ukraińcy”), utożsamiać rywalizujące obozy polityczne („banderowcy” i „bulbowcy”), a także różnego rodzaju jednostki (milicji i policji) oraz błędnie przypuszczać, że „motłoch” atakujący ich nie miał żadnych koneksji politycznych. Prace naukowe były oparte przede wszystkim na tego typu świadectwach, w związku z tym w niewielkim stopniu skupiały uwagę na szczególnej roli OUN i UPA.

Sytuacja zmieniła się radykalnie pod koniec lat 80. i na początku lat 90. XX w., kiedy komunizm i Związek Sowiecki upadły i poprzednio zamknięte sowieckie archiwa zostały otwarte. Pierwszorządne znaczenie pośród nowo dostępnych materiałów miała lokalna dokumentacja niemieckich organów okupacyjnych i dokumenty OUN i UPA, które Sowietci gromadzili, gdy tłumili powstanie narodowe na Ukrainie Zachodniej.

Inne cenne materiały archiwalne, które zostały teraz oddane do dyspozycji naukowców, zawierają rejestry lokalne Nadzwyczajnej Komisji Państwowej do spraw ustalenia i zbadania zbrodni faszystów niemieckich oraz ich popleczników w latach Wielkiej Wojny Ojczyźnianej 1941-1945²⁷ i procesów dotyczących zbrodni wojennych popełnionych przez policjantów i powstańców nacjonalistycznych²⁸. Pierwsze poważne badania nad Zagładą w Galicji Wschodniej, wykonane na podstawie materiałów nowych bogatych archiwów, zostały napisane równolegle przez dwóch niemieckich historyków Holokaustu, Dietera Pohla i Thomasa Sandkühlera, i ukazały się pod koniec lat 90.²⁹

²⁶ Ch. R. Browning, *Ordinary Men. Reserve Police Battalion 101 and the Final Solution in Poland*, New York 1992, s. XVIII.

²⁷ M. A. Sorokina, *People and Procedures. Toward a History of the Investigation of Nazi Crimes in the USSR*, „Kritika. Explorations in Russian and Eurasian History” 2005, Vol. 6, No. 4, s. 801. O problemach z wykorzystaniem zapisów Nadzwyczajnej Komisji Państwowej zob.: W. Solonari, *Patterns of Violence. The Local Population and the Mass Murder of Jews in Bessarabia and Northern Bukovina, July-August 1941*, „Kritika. Explorations in Russian and Eurasian History” 2007, Vol. 8, No. 4, s. 754.

²⁸ A. V. Prusin, „Fascist Criminals to the Gallows!”, *The Holocaust and Soviet War Crimes Trials, December 1945-February 1946*, „Holocaust and Genocide Studies” 2003, Vol. 17, No. 1, s. 1-30; T. Penter, *Local Collaborators on Trial. Soviet War Crimes Trials under Stalin (1943-1953)*, „Cahiers du Monde russe”, 49, 2008, 49/2-3 (IV-IX), s. 1-24. Najbardziej pozytywną ocenę wiarygodności tych źródeł można znaleźć w: D. Dumitru, *An Analysis of Soviet Postwar Investigation and Trial Documents and Their Relevance for Holocaust Studies*, [w:] *The Holocaust in the East. Local Perpetrators and Soviet Responses*, ed. M. David-Fox, P. Holquist, A. M. Martin, Pittsburgh [2014]. Zob.: W. Solonari, *Patterns of Violence*, s. 753.

²⁹ D. Pohl, *Nationalsozialistische Judenverfolgung in Ostgalizien 1941-1944. Organisation und Durchführung eines staatlichen Massenverbrechens*, München 1997; T. Sandkühler, „Endlösung” in Galizien. *Der Judenmord in Ostpolen und die Rettungsinitiativen von Berthold Beitz, 1941-1944*, Bonn 1996.

Obie prace dały jasny i rzetelny przegląd ogólnego przebiegu eliminacji Żydów w Galicji Wschodniej. Jednak żadna z nich nie doszła do jednoznacznych wniosków dotyczących roli, jaką odegrały OUN i UPA w tym procesie. Naśladując precedens metodologiczny Hilberga, który wpływał na całą naukę zachodnią o Holokauście przez 40 lat, obaj autorzy oparli się przede wszystkim na dokumentach przedstawionych przez samych sprawców, głównie Niemców, i nie wykorzystali w dostatecznym stopniu relacji ocalałych. W żadnej z rozpraw nie ma wzmianki o materiałach z bogatej kolekcji relacji i wspomnień ocalałych, zachowanych w Archiwum Żydowskiego Instytutu Historycznego (zespoły 301 i 302).

Instytucje specjalizujące się w historii Holokaustu wykorzystały otwarcie archiwów dla uzyskania z archiwów ukraińskich kopii mikrofilmów istotnych dokumentów. Szczególnie aktywne pod tym względem było Muzeum Holokaustu (United States Holocaust Memorial Museum) w Waszyngtonie, które zostało otwarte w 1993 r. Pohl pomógł muzeum w wyborze dokumentacji z Galicji Wschodniej. Wiele z pobranych pomocy archiwalnych jest dostępnych na stronie internetowej Muzeum Holokaustu.

Historiografia dotycząca udziału nacjonalistów ukraińskich w mordowaniu Żydów była dodatkowo ożywiana przez publikację książki *Neighbors. The Destruction of the Jewish Community in Jedwabne* Jana Tomasza Grossa. Wydanie w języku polskim ukazało się w 2000 r., a w języku angielskim w 2001 r.³⁰ Ta krótka książka zwróciła uwagę międzynarodowego środowiska naukowego na przemoc wobec Żydów i na to, że jej sprawcami byli nie tylko Niemcy. Szczególnie chodziło tu o pogromy, które miały miejsce latem 1941 r. na terenach przedwojennych państw bałtyckich, Polski (w granicach sprzed 1939 r.) oraz na obszarze powiększonej Rumunii.

Książka Grossa i toczące się wokół niej debaty skłoniły naukowców do przyjrzenia się tym wydarzeniom szczegółowo i podjęcia próby rozwikłania roli Niemców, lokalnych ruchów politycznych i spontanicznie gromadzących się tłumów. Tematy, które podjął Gross w odniesieniu do społeczności Jedwabnego w powiecie łomżyńskim, będącym w latach 1939 i 1941 częścią Białoruskiej SRS, były również istotne dla wielu społeczności w Galicji Wschodniej i na Wołyniu. Należy jednak zwrócić uwagę na zasadniczą różnicę – w tych ostatnich społecznościach rola lokalnego ruchu politycznego, OUN, była znacznie bardziej widoczna.

Książka Grossa jest ważna w rozwoju historiografii z dwóch różnych powodów. Po pierwsze, zwiastowała ona początek nowego trendu w historiografii Holokaustu w Europie Wschodniej. Dawniej badania na temat wschodnioeuropejskiego Holokaustu były przeprowadzane przez naukowców będących przede wszystkim specjalistami w zakresie historii Holokaustu, ale bez pogłębionej wiedzy o historii Europy Wschodniej. Gross natomiast zajmował się socjologią historyczną, a jego poprzednia praca dotyczyła współczesnej historii Polski i Europy Wschodniej. Przed podjęciem tematu Holokaustu w *Sąsiadach* był on najbardziej znany ze swoich książek

³⁰ J. T. Gross, *Sąsiedzi. Historia zagłady żydowskiego miasteczka*, Sejny 2000; i d e m, *Neighbors. The Destruction of the Jewish Community in Jedwabne, Poland*, Princeton 2001.

o społeczeństwie polskim pod okupacjami niemiecką i sowiecką; książek, które niewiele mówiły na temat Holokaustu³¹. To był nowy moment historiograficzny: specjaliści w Europie Wschodniej poruszyli temat Holokaustu jako elementu historii wschodnioeuropejskiej. Po drugie, książka Grossa podkreśliła centralną rolę relacji z pierwszej ręki, wspomnień ocalałych z Holokaustu. Zawierała odważne oświadczenie metodyczne, że historycy stoją przed koniecznością:

radikalnej zmiany podejścia do źródeł. Nasza postawa wyjściowa do każdego przekazu pochodzącego od niedoszłych ofiar Holokaustu powinna się zmienić z wątpliwej na afirmującą. Po prostu dlatego, że przyjmując do wiadomości, iż to, co podano w tekście takiego przekazu, rzeczywiście się wydarzyło i że gotowi jesteśmy uznać błąd takiej oceny dopiero wtedy, kiedy znajdziemy po temu przekonujące dowody – oszczędzimy sobie znacznie więcej błędów niż te, które popełniliśmy, zajmując postawę odwrotną³².

Ta nowa perspektywa okazała się bardzo owocna w kontekście Galicji Wschodniej³³. Współczesne studia nad Holokaustem na Ukrainie wyróżniają się zrównoważonym wykorzystaniem zarówno dokumentacji sprawcy, jak i ustnych zeznań.

Baza źródłowa relacji została znacznie poszerzona dzięki dużemu projektowi wywiadów nagrywanych w postaci filmów, realizowanemu przez Fundację Shoah Uniwersytetu Południowej Kalifornii, Instytut Historii Wizualnej i Edukacji (University of Southern California, Shoah Foundation, Institute for Visual History and Education) od 1994 do 2002 r. Tutaj także upadek komunizmu miał kluczowe znaczenie. Wiele wywiadów przeprowadzono z Żydami, którzy przeżyli Holokaust w Galicji Wschodniej i na Wołyniu, a mieszkają obecnie na Ukrainie i w Rosji. Kolekcja jest dobrze zindeksowana i dostępna w wielu miejscach³⁴.

Wkrótce po zakończeniu prac przez Fundację Shoah (Shoah Foundation) francuski kapłan, ks. Patrick Desbois, zaczął kierować zespołem gromadzącym relacje ustne na całej Ukrainie, głównie naocznych świadków³⁵. Wywiady te są dostępne dla badaczy w Muzeum Holocaustu i w centrum badawczym Yahad-In Unum w Paryżu³⁶.

Dostępność sowieckich archiwaliów, w tym tych z KGB Ukraińskiej SRS, znacznie poszerzyła bazę źródłową, która była do dyspozycji badaczy Holokaustu. Ujawnienie

³¹ Idem, *Polish Society under German Occupation. The General Gouvernement, 1939-1944*, Princeton 1979; idem, *Revolution from Abroad. The Soviet Conquest of Poland's Western Ukraine and Western Belorussia*, Princeton 1988.

³² Idem, *Sqsiędzy*, s. 100.

³³ O. Bartov, *Wartime Lies and Other Testimonies. Jewish-Christian Relations in Buczac, 1939-1944*, „East European Politics and Societies” 2011, Vol. 25, No. 3 (VIII), s. 486-511.

³⁴ Zob. stronę internetową Shoah Foundation: <http://sfi.usc.edu> (15 VIII 2013).

³⁵ P. Desbois, *The Holocaust by Bullets. A Priest's Journey to Uncover the Truth behind the Murder of 1.5 Million Jews*, New York 2008.

³⁶ Zob. stronę internetową Yahad-In Unum: <http://www.yahadinunum.org> (15 VIII 2013).

wielu dokumentów na temat tajnego wspierania ukraińskich nacjonalistów przez CIA w czasie zimnej wojny i współpracy z nimi (jako część Nazi War Crimes and Japanese Imperial Government Records Act z lat 2005 i 2007) pozwoliło badaczom przesłedzić w dużym stopniu ciągłość instytucjonalną emigracyjnej OUN w czasie zimnej wojny.

Kiedy w 1991 r. „Prolog” szybko upadł po wyczerpaniu finansowania CIA, jego narracja została reeksportowana na macierzystą Ukrainę. Po 1990 r. OUN(b) i OUN(m)³⁷ odtworzyły się na Ukrainie i zbudowały kilka instytucji dla „zakorzeniania” tam swojej narracji. Po śmierci Łebedia w 1998 r. doszło do konfliktu wokół praw do archiwów grupy, z których część została przemianowana na „zbiór Mykoły Łebedia” i przekazana w 2007 r. przez Petra Sodola, jednego z pracowników „Prologu”, do Centrum Badań Ruchu Wyzwoleńczego (Centr Doslidzeń Wyzwolnoho Ruchu, CDWR) we Lwowie³⁸. CDWR jako organizacja fasadowa OUN(b)³⁹ zapewniło pewną ciągłość narracji na rzecz OUN-UPA.

Kolejnym impulsem do badania OUN i UPA oraz przemyślenia roli OUN i UPA w eksterminacji ukraińskich Żydów stała się polityka historyczna prezydenta Wiktorra Juszczenki (2005-2010). W 2007 r. Juszczenko odznaczył pośmiertnie tytułem Bohatera Ukrainy dowódcę UPA, Romana Szuchewycza, a w 2010 r. lidera dominującej w czasie wojny frakcji OUN, Stepana Bandere.

Szczególnie ten ostatni gest wywołał żywe i często zjadliwe debaty na temat bilansu wojennego OUN i UPA, którego ważnym elementem był udział ruchu nacjonalistów w Holokauście⁴⁰. Paradoksalnie inicjatywa państwowa rządu ukraińskiego dotycząca zbudowania heroicznej opowieści o OUN i uczynienia jej centralnym punktem w ukraińskiej pamięci historycznej zaktywizowała badania krytyczne na ten temat. Wiele z nich zostało przeprowadzonych poza Ukrainą.

Obecny konsensus naukowy odnośnie do UPA, OUN i Żydów w czasie II wojny światowej, choć nadal kwestionowany przez niektórych ukraińskich nacjonalistycznych historyków i publicystów na Ukrainie Zachodniej oraz w diasporze za oceanem, jest następujący.

OUN była czołowym organizatorem przemocy antyżydowskiej latem 1941 r., w tym osławionego lwowskiego pogromu; milicje utworzone przez OUN spędzały tego samego lata Żydów na egzekucje wykonywane przez Niemców. Po rozwiązaniu milicji przez Niemców OUN namawiała swoich członków do wstępowania do jednostek policji w służbie niemieckiej, które również były wykorzystywane do

³⁷ OUN(m) oznacza frakcję OUN pod kierownictwem Andrija Melnyka.

³⁸ O tym, jak archiwa Łebedia „zniknęły” i zostały później „odnalezione” przez Petra Sodola oraz przeniesione do Centrum Badań Ruchu Wyzwoleńczego Wołodymyra Wiatrowycza, zob.: A. Kamin-skyj, „Prołoh” u chołodnij wijni, s. 153-159.

³⁹ S. Łypowećkyj, *Orhanizacija Ukrajinskykh Nacionalistiw (banderiwci). Fragment dijalnosti ta bo-rot'by*, Kyjiw 2010, s. 84.

⁴⁰ *Strasti za Banderuju*, red. T. S. A mar, I. Bałynśkyj, J. Hrycak, Kyjiw 2010; „The Ukraine List” (UKL), 2010, nr 441 (16 II), 442 (15 III); G. Rossoliński-Liebe, P. A. Rudling, [recenzja debat w „Krytyka”], H-Soz-u-Kult, <http://hsozkult.geschichte.hu-berlin.de/rezensionen/2011-2-212> (15 VIII 2013).

zatrzymywania Żydów w celu eksterminacji, albo przez rozstrzelanie, albo w obozach zagłady. Choć jej działania były skierowane przede wszystkim przeciwko ludności polskiej, UPA rutynowo zabijała Żydów podczas czystek etnicznych na Wołyniu i w Galicji Wschodniej w latach 1943-1944. Tuż przed wypędzeniem Niemców z Wołynia przez Armię Czerwoną oddziały UPA lub powiązane z nią jednostki bezpieczeństwa OUN systematycznie wywabiały Żydów z bunkrów leśnych, kierowały do pracy w obozach, gdzie byli oni następnie mordowani.

W niniejszym tomie zamieszczono kilkadziesiąt referatów i artykułów, które ukształtowały nasze obecne rozumienie roli, jaką odgrywały OUN i UPA w przemocy antyżydowskiej. Zestawiając te teksty razem, autorzy wykorzystują szczególny przełom dokonujący się w historiografii zarówno nacjonalizmu ukraińskiego, jak i Holocaustu. Teksty nie sugerują, że Żydzi byli głównymi ofiarami OUN i UPA. Statystycznie największymi ofiarami OUN i UPA byli Polacy, a na drugim miejscu – sami Ukraińcy⁴¹.

Ale mord na Żydach pokazuje szczególny rodzaj myślenia, który cechował wojenny nacjonalizm ukraiński i który był kierowany także przeciwko innym mieszkańcom tych „skrwawionych ziem”⁴².

Innym powodem wydania specjalnego tomu o antyżydowskich działaniach OUN i UPA jest to, że badania nad Holocaustem są same w sobie dużym zbiorowym przedsięwzięciem naukowym angażującym badaczy z całej Europy i Ameryki Północnej, a także z Izraela.

Tłum. Wiesław Tokarczuk

⁴¹ E. Siemaszko, *Stan badań nad ludobójstwem dokonany na ludności polskiej przez Organizację Nacjonalistów Ukraińskich i Ukraińską Powstańczą Armię*, [w:] *Prawda historyczna a prawda polityczna w badaniach naukowych. Ludobójstwo na kresach południowo-wschodniej Polski w latach 1939-1946*, red. B. Paż, Wrocław 2011, s. 319-344; G. Motyka, *Ukraińska partyzantka*, s. 411. Na temat ukraińskich ofiar masowej przemocy stosowanej przez UPA zob.: S. Kudelia, *Choosing Violence in Irregular Wars. The Case of Anti-Soviet Insurgency in Western Ukraine*, „East European Politics and Societies” 2013, Vol. 27, 1, s. 171-172.

⁴² Nawiązanie do tytułu książki: T. Snyder, *Skrwawione ziemie. Europa między Hitlerem a Stalinem*, Warszawa 2011 – przyp. red.

Noty bibliograficzne

Marko Carynnyk, *Wrogowie naszego odrodzenia. Dyskusje ukraińskich nacjonalistów o Żydach, 1929-1947*

Oryg.: *Foes of our Rebirth. Ukrainian Nationalist Discussions about Jews, 1929-1947*, „Nationalities Papers” 2011, Vol. 39, No. 3, s. 315-352 (tłum. Wiesław Tokarczuk).

Ołeksandr Zajcew, *Organizacja Ukraińskich Nacjonalistów i „kwestia żydowska”. (lata 30. XX wieku)*

Oryg.: *OUN i „jewrejske pytannia” (1930-ti roki)*, http://zaxid.net/home/showSingleNews.do?oun_i_yevreyske_pitannya_1930ti_roki&objectId=1259263 (tłum. Wiesław Tokarczuk).

Lucyna Kulińska, *Dowody zbrodni popełnionych przez nacjonalistów ukraińskich z formacji OUN-UPA na ludności żydowskiej w świetle ukraińskich dokumentów archiwalnych zgromadzonych przez prof. Wiktora Poliszczuka.*
(pierwodruk)

Frank Golczewski, *Odcienie szarości. Refleksje na temat stosunków żydowsko-ukraińskich i niemiecko-ukraińskich w Galicji*

Oryg.: *Shades of Grey. Reflections on Jewish Ukrainian and German-Ukrainian Relations in Galicia*, [w:] *The Shoah in Ukraine. History, Testimony, Memorialization*, ed. R. Brandon, W. Lower, Bloomington-Indianapolis 2008, s. 114-155 (tłum. Wiesław Tokarczuk).

Kai Struve, *Wstrząsy w strefie starcia imperiów. Galicja Wschodnia latem 1941 roku*

Oryg.: *Tremors in the Shatterzone of Empires. Eastern Galicia in Summer 1941*, [w:] *Borderlands. Ethnicity, Identity and Violence in the Shatter-Zone of Empires*, eds. O. Bartov, E. Weitz, Bloomington 2013, s. 463-484 (tłum. Wiesław Tokarczuk).

Grzegorz Rossoliński-Liebe, *„Ukraińska Rewolucja Narodowa” 1941 roku. Teoria i praktyka ruchu faszystowskiego*

Oryg.: *The „Ukrainian National Revolution” of 1941. Discourse and Practice of a Fascist Movement*, „Kritika. Explorations in Russian and Eurasian History” 2011, Vol. 12, No. 1, s. 83-114.

Kai Struve, *Rytuały przemocy? Pogromy latem 1941 roku*

Oryg.: *Rites of Violence? The Pogroms of Summer 1941*, [w:] *Jews and their Neighbours in Eastern Europe since 1750*, eds. I. Bartal, A. Polonsky, S. Ury, Oxford-Portland 2012, s. 257-274, *Polin. Studies in Polish Jewry*, Vol. 24 (tłum. Joanna Chaniecka-Kubiak).

Aleksander Diukow, *Zaplanowana zbrodnia. Polityka antyżydowska OUN latem 1941 roku*
Oryg.: *Splanirowannoje priestuplenie. Antijewriejskaja politika OUN letom 1941 goda*, Fundacja „Pamięć Historyczna” (Moskwa) (tłum. Irena Kulesza, Wiesław Tokarczuk).

Delphine Bechtel, *Od Jedwabnego do Złoczowa. Lokalne pogromy w Galicji, czerwiec-lipiec 1941*
Oryg.: *De Jedwabne à Zolotchiv. Pogromes locaux en Galicie, juin-juillet 1941*, „Cultures d'Europe Centrale” (Paris, CIRCE) 2005, nr 5, s. 69-92 (tłum.: Aleksandra Weksej).

Kai Struve, *Einsatzkommando Lemberg, ukraińska milicja i „dni Petlury” 25 i 26 lipca 1941 roku*
(publ. w: *Komanda osoboho naznaczienija: Lwow, ukraïnskaja milicija i “Dni Petlury” 25 i 26 ijulia 1941 g.*, „Problemy istoriji hołokosta” 2013, 6, s. 102-124). Oryg.: *Das Einsatzkommando Lemberg, die ukrainische Miliz und die „Petljura-Tage“ am 25. und 26. Juli 1941* (www.academia.edu) (tłum. Katarzyna Kotarska-Janeczko, Wiesław Tokarczuk).

John-Paul Himka, *Pogrom lwowski w 1941 roku. Niemcy, ukraińscy nacjonałiści i miejski tłum*
Oryg.: *The Lviv Pogrom of 1941. The Germans, Ukrainian Nationalists, and the Carnival Crowd*, „Canadian Slavonic Papers” 2011, Vol. 53, No. 2-3-4, s. 209-243 (tłum. Wiesław Tokarczuk).

Grzegorz Rossoliński-Liebe, *Przebieg i sprawcy pogromu we Lwowie latem 1941 roku. Aktualny stan badań*
Oryg.: *Der Verlauf und die Täter des Lemberger Pogroms vom Sommer 1941*, „Jahrbuch für Antisemitismusforschung” 2003, Jg. 22, s. 207-243 (tłum. Dariusz Butyrowski, Wiesław Tokarczuk).

Marko Carynnyk, *Złoczów milczy*
Oryg. *Zołocziw mowczyt’*, „Krytyka” (Kijew) R. 9, 2005, nr 10(96) – wersja skrócona (tłum. Irena Kulesza, Wiesław Tokarczuk).

Gabriel N. Finder, Alexander V. Prusin, *Kolaboracja w Galicji Wschodniej. Policja ukraińska i Holokaust*
Oryg.: *Collaboration in Eastern Galicia: The Ukrainian Police and the Holocaust*, „East European Jewish Affair” 2004, Vol. 34, No. 2, s. 95-118 (tłum. Magdalena Hughes, Wiesław Tokarczuk).

Ivan Katchanovski, *OUN(b) i nazistowskie zbiorowe mordy w lecie 1941 roku na historycznym Wołyniu*
Oryg.: *OUB(b) ta nacistśki masowi wbywstwa wlitku 1941 roku na istorycznij Wołyni*, „Ukraina moderna” 2012, nr 20 (tłum. Irena Kulesza, Wiesław Tokarczuk).

Marko Carynnyk, *„Żydzi, Polacy i inna swołocz”. Ruda Różaniecka, poniedziałek 30 czerwca 1941 roku*
Oryg.: *„Jews, Poles, and other scum”. Ruda Rozaniecka, Monday, 30 June 1941*. Presented at the Fourth Annual Danyliw Research Seminar in Contemporary Ukrainian Studies Chair of Ukrainian Studies University of Ottawa (Canada) October 23-25, 2008. ss. 23 (tłum. Irena Kulesza, Wiesław Tokarczuk).

Kilkadziesiąt artykułów zebranych w tomie *OUN, UPA i zagłada Żydów* nie jest dziełem wspólnym, lecz indywidualnymi, autorskimi pracami dwudziestu czterech specjalistów z zakresu problematyki nacjonalizmu ukraińskiego i Holocaustu. Reprezentują one różne ujęcia, metodologie i punkty widzenia, gdyż zostały napisane przez autorów pochodzących z Izraela, Ukrainy, Polski, Rosji, Kanady, Niemiec, Szwecji, Francji, Wielkiej Brytanii i Stanów Zjednoczonych, którzy mają rozmaite doświadczenia kulturowe, przynależą do różnych szkół historycznych, posiadają odmienne upodobania stylistyczne. Wielogłos był naszym zamiarem i staraliśmy się w trakcie prac redakcyjnych nie uronić nic z tej polifonii. Jedynym kryterium doboru była erudycja i kompetencja autorów oraz ich oddanie prawdzie i sztuce pisarstwa historycznego. Unikaliśmy tekstów jawnie propagandowych, stąd czytelnik nie znajdzie tu publikacji współczesnych obrońców nacjonalizmu ukraińskiego. Nie ma też tekstów napastliwych, o charakterze antyukraińskim. Naczelnym kryterium była bowiem starożytna zasada Tacyta: *sine ira et studio* (...).

(Od wydawcy)

Obecny konsensus naukowy odnośnie do UPA, OUN i Żydów w czasie II wojny światowej, choć nadal kwestionowany przez niektórych ukraińskich nacjonalistycznych historyków i publicystów na Ukrainie Zachodniej oraz w diasporze za oceanem, jest następujący.

OUN była czołowym organizatorem przemocy anty-żydowskiej latem 1941 r., w tym osławionego lwowskiego pogromu; milicje utworzone przez OUN spędzały tego samego lata Żydów na egzekucje wykonywane przez Niemców. Po rozwiązaniu milicji przez Niemców OUN namawiała swoich członków do wstępowania do jednostek policji w służbie niemieckiej, które również były wykorzystywane do zatrzymywania Żydów w celu eksterminacji, albo przez rozstrzelanie, albo w obozach zagłady. (...) UPA rutynowo zabijała Żydów podczas czystek etnicznych na Wołyniu i w Galicji Wschodniej w latach 1943-1944. Tuż przed wypędzeniem Niemców z Wołynia przez Armię Czerwoną oddziały UPA lub powiązane z nią jednostki bezpieczeństwa OUN systematycznie wywabiały Żydów z bunkrów leśnych, kierowały do pracy w obozach, gdzie byli oni następnie mordowani.

(...)

Zestawiając te teksty razem, autorzy wykorzystują szczególny przełom dokonujący się w historiografii zarówno nacjonalizmu ukraińskiego, jak i Holocaustu. Teksty nie sugerują, że Żydzi byli głównymi ofiarami OUN i UPA. Statystycznie największymi ofiarami OUN i UPA byli Polacy, a na drugim miejscu – sami Ukraińcy.

Ale mord na Żydach pokazuje szczególny rodzaj myślenia, który cechował wojenny nacjonalizm ukraiński i który był kierowany także przeciwko innym mieszkańcom tych „skrwawionych ziem”.

(John-Paul Himka, Per A. Rudling)

www.akademicka.pl

